

Mehmed KARDAŠ
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
mehmed.kardas@ff.unsa.ba

Erma RAMIĆ-KUNIĆ
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
erma.ramic@izj.unsa.ba

UDK 27-246(497.6)(0.068)"12"
811.163.4(497.6)'35'36
003.349(497.6)"12"
DOI: <https://doi.org/10.31745/s.72.3>
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 31. ožujka 2021.
Prihvaćen: 12. listopada 2021.

GRIGOROVIČ-GILJFERDINGOVI ODLOMCI EVANĐELJA – GRAFIJSKO-JEZIČKA I TEKSTOLOŠKA ANALIZA

Grigorovič-Giljferdingovi odlomci evanđelja (Grig-Giljf) predstavljaju najstariji očuvani fragment rukopisa bosanske crkvenoslavenske pismenosti pisan najvjerojatnije krajem XIII. stoljeća. Istraživanje u ovome radu ima za cilj potpuniji grafijsko-jezički i tekstološki opis Grig-Giljf. U skladu s tim, komentiraju se najvažnije grafijske i jezičke odlike, dok se na tekstovno-leksičkoj razini pokušalo utvrditi posrednike s kojih je Grig-Giljf prepisan, kao i filijacijski odnos prema drugim bosanskim evanđeoskim tekstovima. Na tekstološkome planu provedena je usporedba s kanonskim, bosanskim, srpskim, hrvatskoglagoljskim, bugarskim, makedonskim te ruskim crkvenoslavenskim tekstovima. U radu se donosi transkript teksta Grig-Giljf.

Ključne riječi: Grigorovič-Giljferdingovi odlomci, četveroevanđelje, aprakos, bosanska srednjovjekovna pismenost.

1. UVOD

Grigorovič-Giljferdingovi odlomci evanđelja (u nastavku teksta: Grig-Giljf) najstariji su očuvani fragment rukopisa bosanske crkvenoslavenske pismenosti nastao najvjerojatnije krajem XIII. stoljeća. Iako su ovi odlomci evanđelja paleoslavističkoj nauci poznati više od 150 godina, o njima se pisalo uglavnom fragmentarno i marginalno te su najčešće služili kao interesantan

poredbeni materijal (RAOS 1987: 215). Osim toga, prvi su se istraživači ovih fragmenata suočili s nizom zagonetki koje su nametnuli ovi listovi budući da je prisustvo liturgijskih oznaka izazivalo dilemu da li je riječ o aprakosu ili četveroevanđelju.¹ Stoga je potpunija grafijsko-jezička i tekstološka analiza ovih odlomaka i opravdana i poželjna, naročito zbog toga što Grig-Giljf zauzima značajno mjesto unutar bosanske grupe kao najstariji predstavnik.

Od nekadašnjega kodeksa sačuvano je svega 8 listova; 6 listova pohranjeno je u *Giljferdingovoj zbirci* Rukopisnoga odjela Ruske nacionalne biblioteke (RNB) u Sankt-Peterburgu pod signaturom *Гильф. 61*,² a 2 lista u *Grigorovičevoj zbirci* Ruske državne biblioteke (RGB) u Moskvi pod signaturom *Ф.87 №11.01*.³ Odlomak *Гильф. 61* pronađen je u pravoslavnome manastiru Duži kod Trebinja, a u Sankt-Peterburg ga je donio Aleksandar Giljferding, koji je u XIX. st. bio ruski konzul, dok je odlomak *Ф.87 №11.01* donio Viktor Ivanovič Grigorovič, vjerojatno preko Giljferdinga. Tekst Grigorovičevih listova izdao je Jagić 1877. godine ne znajući za listove iz Giljferdingove zbirke, a pripadnost ovih odlomaka istome rukopisu uočio je 1905. Petr Aleksevič Lavrov (LAVROV 1905).

Sačuvani su listovi dimenzija 27,7 x 20,5. Na svakome pojedinačnome listu tekst ukupno ima 42 retka pisana u dva paralelna stupca. Pismo je zapadna ćirilica bosanskoga tipa. Grig-Giljf sadrži tekst *Evanđelja po Mateju* (Mt 23:38–25:18) i *Evanđelja po Ivanu* (Iv 8:16–49, 10:19–11:14). Ruci istoga pisara pripada svih osam sačuvanih listova.

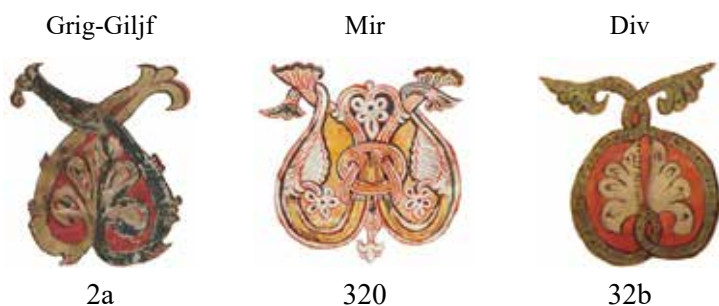
Ornamentacija nekadašnjega rukopisa Grig-Giljf vjerojatno je bila bogata, ako je suditi na osnovu sačuvanih fragmenata budući da na osam listova dolaze četiri raskošna ukrasa. O uzorima iluminatora sačuvanoga fragmenta govori upadljiva podudarnost s pojedinim inicijalima *Miroslavljeva evanđelistara* (u nastavku teksta: *Mir*), za čiju je ornamentaciju utvrđen utjecaj zapadne umjetnosti. Način na koji je izveden inicijal *w* u Grig-Giljf podsjeća na inicijal iz *Mir*, a inicijal veoma sličan Grig-Giljf dolazi i u *Divoševom evanđelju* (u nastavku teksta: *Div*), s tim da je u *Div* riječ o inicijalu *u*.⁴

¹ Detaljan prijedlog istraživanja Grig-Giljf donosi Josip Raos (RAOS 1987), koji iznosi podatke o tome kako su prvi istraživači tretirali ove odlomke. Za razliku od Vatroslava Jagića (JAGIĆ 1877) i Mihaila Nestoroviča Speranskog (SPERANSKI 1906) koji su smatrali da je riječ o aprakosnome evanđelju, Raos analizom sadržaja listova i načina na koji su složeni zaključuje da je riječ o četveroevanđelju. Isti zaključak ranije je iznijela Nevenka Gošić (GOŠIĆ 1985).

² Digitalno izdanje listova dostupno na mrežnoj stranici URL: <http://nlr.ru/manuscripts/> (7. 1. 2021.).

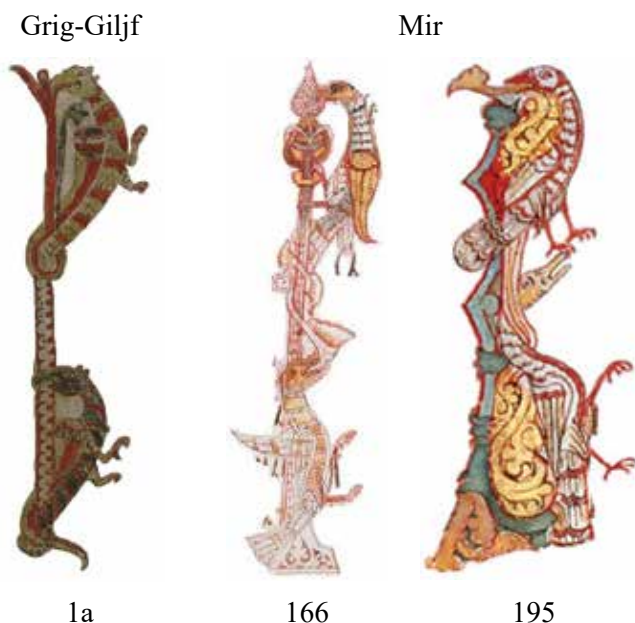
³ Digitalno izdanje listova dostupno na mrežnoj stranici URL: <https://lib-fond.ru/lib-r-gb/87/f-87-11-01/> (7. 1. 2021.).

⁴ Lejla Nakaš ovima pridružuje i inicijal iz *Čajničkoga evanđelja*. Više o tome v. u NAKAŠ 2015: 645.

Slika 1. Inicijal w/s u Grig-Giljf, Mir i Div
Figure 1. Initial w/s in Grig-Giljf, Mir and Div

I način stiliziranja inicijala κ govori o nekadašnjim zajedničkim uzorima Grig-Giljf i Mir. Inicijal formira stablo i trbusi koje čine ptice čiji se repovi zavijaju oko stabla. Inače, Mir je veoma bogat motivima životinja, a u primjeru inicijala κ i dispozicija životinja i kolorit govore o davnim zajedničkim prototipovima.

Slika 2. Inicijal κ u Grig-Giljf i Mir
Figure 2. Initial κ in Grig-Giljf and Mir

2. GRAFIJSKO-JEZIČKA ANALIZA

Paleografske odlike pisma Grig-Gilj bile su predmetom detaljnoga istraživanja Raosa koje je rezultiralo zaključkom da »ovaj rukopis, kao i većina bosanskih, dobro čuva arhaične oblike slova (pravilnost sastavnih dijelova, prave linije, ovale)« (RAOS 1987: 221), a sličnost pisma Grig-Gilj i Mir navode i autori opisa na mrežnoj stranici RGB: »Почерк очень походит на письмо в Мирославовом Евангелии.«⁵ Od specifičnih slovnih oblika izdvaja se forma slova *đerv* bez prečice **Ѣ**, što je odlika starijih bosanskih rukopisa – *Manojlova četveroevanđelja* (u nastavku teksta: Man), *Div i Kopitarova četveroevanđelja* (Kop) – dok mlađa bosanska evanđelja uglavnom imaju prečku (GRICKAT 1960–1961: 247). Slovo *jery* piše se sa spojnicom **Ъ** (JAGIĆ 1877: 134), onako kako se oblikuje u većini mlađih bosanskih kodeksa,⁶ dok za vrijednost /u/ služi stara ligatura sačinjena od slova *o* i *ižice*, čiji dijelovi nisu spojeni **Ѧ**, kao što nisu spojeni ni u kombinaciji **оу**. Pisar Grig-Gilj upotrebljava četiri varijante slova *o*, od kojih je najzanimljivija potkovičasta sa tačkom u sredini **Ѧ** (RAOS 1987: 221). Paleografska analiza Grig-Gilj pokazala je da sva slova nisu uvijek iste veličine te se stječe utisak o brzini i nemarnosti pisanja (RAOS 1987: 221). Kao potvrdu nemarnosti Raos navodi greške nastale u procesu prepisivanja: od zamjene slova do umetanja suvišnih slova. Međutim, važno je istaći da pojedine greške iz teksta ukazuju na predložak, koji je očito ćirilичni jer zagledanjem u predložak pisar zamjenjuje slična slova: Mt 24:7 **пакоуѡви** umjesto **пагоуѡви**, Iv 8:41 **ѡдиноѡ** umjesto **ѡдиноѡ** (в – г), Mt 24:6 **слышаниѡ** umjesto **слышаниѡ** (м – л). Neke greške poput zamjene slova za suglasnike koji su u opoziciji po zvučnosti – Mt 24:7 **клати** umjesto **глати** (к – г) – te izostavljanje nadmetnutoga dijela slova u ligaturi **ѡ** – Mt 24:7 **троси** umjesto **троси** (< **троси**) – javljaju se i kod drugih bosanskih pisara (KARDAŠ 2020: 72, 130).

Na ortografskom se planu za Grig-Gilj može reći da dosljedno slijedi pravopisne uzuse koji su odlika bosanske crkvenoslavenske pismenosti. Tradiranje arhaičnoga glagoljskoga pravopisa pokazuje se u dosljednoj upotrebi slova *jat* za vrijednost /ja/ u inicijalnome i postvokalnome položaju: Mt 24:1 **зѡданиѡ**; 24:6 **слышаниѡ**; 24:21 **велиѡ**, **ѡкоже**, 24:49 **ѡсти**, **пирѡницами**; 25:14 **ѡкоже**; Iv 8:17 **ѡко**; 8:21 **ѡкоже**. U istim pozicijama slovo *ε* ima vrijednost /jel/: Mt 24:1 **ѡмоу**, 24:3 **ѡсть**, 25:15 **стоѡциниѡ**, Iv 8:19 **моѡго**, ali se na jednome

⁵ V. na mrežnoj stranici URL: <https://lib-fond.ru/lib-rgb/87/f-87-11-01/> (7. 1. 2021.).

⁶ V. u tabeli koja se nalazi u KARDAŠ 2020: 94.

сѣражѣ (Mar i Zogr сѣражѣ) itd. Zanimljivi su primjeri pisanja poluglasa u prijedlogu i prefiksu *otъ* – Iv 8:34,49, 11:9 ѿвѣща, 8:48 ѿвѣщаше, Iv 8:41,42, 8:44, 8:47, 10:20,29, 11:1 ѿ – što je rijetka pojava i u najstarijim crkvenoslavenskim rukopisima. Staroslavenska vokalizacija ѣ > ѵ bilježi se u priložima тога̑ i кога̑, dok primjera štokavske vokalizacije jakoga poluglasa nema, ali se evidentira sekundarni poluglas u ovim primjerima: Mt 25:4 i Iv 8:24 есъмь, Mt 24:31 вѣтърь, Iv 11:4 волѣзънь.

Grupa вь prelazi u /u/: Mt 25:6 ѡпьяь, Iv 8:37 ѡ вась, 8:38, 10:28 ѡ вѣки, ali je u jednome primjeru zabilježeno Mt 24:16 ва ѡудѣи, što, ukoliko nije greška, svjedoči o ranoj vokalizaciji poluglasa.

Morfologija Grig-Giljf je konzervativna, a to se pokazuje u poprilično dobrom slijeđenju crkvenoslavenske norme, s tim da se sporadično bilježi i prodor inovacija. U imeničkoj paradigmi, u stihu Mt 25:1, uočen je primjer koji bi mogao biti svjedočanstvo prodora novoga nastavka *-a* u gen. mn.: ѡповоѡи се црѣство нексное децети дѣва (!). Iako je u tekstu vidljiva pisarska autokorekcija а > ѡ (дѣва > дѣвь), Irena Grickat ovaj primjer smatra najranijom potvrdom novoga nastavka u gen. mn. (GRICKAT 1960–1961: 263). U zamjениčkoj se paradigmi bilježi inovirani ak. mn. zamjenice m. r. *тѣ*: Mt 24:19 вь те дни, dok je u glagolskome sistemu najznačajnija inovacija prodiranje novoga prezentnog nastavka *-mo* u 1. l. mn.: Iv 8:41 несъмо. Gubljenje završnog *-t* u 3. l. mn. prezenta evidentira se u Iv 10:31 повию.

Međutim, iako se sporadično evidentiraju inovacije na morfološkoj razini, u svojoj cjelini tekst Grig-Giljf ipak ostaje konzervativan. To pokazuje, između ostaloga, i čuvanje starijih tipova aoristā: asigmatskoga i starijeg sigmatskog, ponekad i tamo gdje u drugim bosanskim evanđeljima bilježimo novi sigmatski: Mt 24:25 рѣхь, 25:11 придѣ (Кор Прик придоше), Iv 8:24 рѣхь, 8:42 изидѣ, придѣ, 10:25 рѣхь, 10:34 рѣхь, 10:41 придѣ.

3. TEKSTOLOŠKA ANALIZA

Iako Grig-Giljf zauzima veoma važno mjesto među bosanskim evanđeoskim tekstovima kao najstariji očuvani crkveni rukopis, tekstovno-leksička razina ovih odlomaka u dosadašnjoj znanstvenoj literaturi nije bila predmetom detaljnije analize. Pretpostavljamo da je razlog tome u malome broju sačuvanih listova na osnovu kojih bi se mogli donositi pouzdani zaključci o njihovome filijacijskom odnosu prema drugim bosanskim tekstualnim svjedocima.

Razumije se, svakako, da je osam sačuvanih listova malo da bismo mogli sa sigurnošću odrediti odnos Grig-Giljf prema ostalim evanđeljima, napose oni koji su predstavnici rane faze razvoja teksta evanđelja tradiranoga u Bosni. Međutim, pokušat ćemo na temelju sačuvanih listova jasnije pozicionirati Grig-Giljf i prema drugim evanđeljima, prvenstveno Mir, jer ova dva rukopisa pokazuju sličnosti u izboru leksičkih i tekstualnih varijanti. S druge strane, moguće je i jasnije sagledati odnos Grig-Giljf prema tekstovima kanonskih evanđelja.

Ukratko se Grickat u svojoj studiji o Div osvrnula na odnos Grig-Giljf prema drugim bosanskim evanđeljima, prvenstveno prema Div. Grickat je na osnovu osam izdvojenih čitanja došla do zaključka da Div i *Daničićevo evanđelje* (u nastavku teksta: Dan) idu stoprocentno zajedno, dok se *Nikoljsko evanđelje* (u nastavku teksta: Nik) dva puta pridružuje Grig-Giljf. Grickat to objašnjava na način da grupa Div Nik Dan i *Hvalovo četveroevanđelje* (u nastavku teksta: Hval) pokazuje veću kompaktnost, dok Grig-Giljf slijedi neke druge podloge (GRICKAT 1961–1962: 271). Ovdje nam je provedena analiza ukazala na moguće tekstualne posrednike koji su učestvovali u kreaciji teksta Grig-Giljf, ali i to koji mlađi bosanski rukopis pokazuje najviše bliskosti s tekstom Grig-Giljf.

Grig-Giljf predstavnik je prve redakcije slavenskoga prijevoda evanđelja (T1),⁷ kako se to jasno vidi po očuvanju arhaične leksike za koju se u dosadašnjem znanstvenom diskursu tvrdi da je bila sastavni dio prvobitnoga ćirilometodskog prijevoda. Inovacijske zahvate na tekstovno-leksičkoj razini nismo zabilježili. To se može argumentirati sljedećim primjerima⁸:

Mt 24:14 СВЪДТЕЛСТВО Grig-Giljf Nik Hval Mlet Div Vrut Sof Čajn def. Mar Ban Mir Crk² Hil² Rh Mp Bd СВЪДЪВНІЕ Karp Hrv def. / ПОСЛОУШЕСТВО Vuk Crk¹ Hil¹

Mt 24:14 КОНЬЧИНА Grig-Giljf Nik Hval Mlet Div Vrut Sof Čajn def. Mar Ban Mir Rh Mp Bd Crk Hil Vuk² Hrv def. / КОНЬЦЬ Vuk¹

Mt 24:21 СКРЪВЬ Grig-Giljf Nik Hval Mlet Div Vrut Sof Čajn Mar Ban Mir² Vuk Crk Hil Rh Mp Bd Hrv Vat⁴ Roč Nov / ПЕЧАЛЬ Mir¹ Frol Jur Dobrl

⁷ Pod redakcijskim tipom T1 podrazumijeva se redakcija koju je Voskresenski definirao kao prvu redakciju slavenskoga prijevoda Evanđelja (VOSKRESENSKI 1894). U ovom ćemo se radu dalje voditi klasifikacijom tipova redakcijā koje je ponudio Voskresenski.

⁸ Za pune aprakose poput *Vukanovoga evanđelja* (Vuk) koriste se oznake Vuk^{1, 2, 3} u slučaju kada se isti evandeoski stih pojavljuje više puta.

- Mt 24:51 **зпокрити** Kop Nik Hval Pripk Zogr Mar Ass Savv Mir Vuk² Dobrš Ban
въпокрит Div **въпокрити** Sof Vrut Hrv def. / **лицемѣри** Čajn Mlet Trn Frol Karp
 Jur Vuk¹ Crk Hil Rh Mp Bd
- Mt 24:37 **въ дни**² Grig-Giljf Pripk Vrut Sof Hval Mlet Div Nik Dan Mar Ban
 Mir Vuk¹ Hrv def. / **въ пришествіе** Kop **въ пришествіе** Frol Jur Karp Vuk² /
приходѣ Trn Dobrl Jur
- Mt 24:43 **подѣрити** Grig-Giljf Sof Pripk Hval Div Nik Dan Ban Bd Rh Mir Crk³
 Mar Ass Zogr Savv / **подѣкопати** Čajn Kop Mlet **поѣкопати** Mp Vuk^{1,2,3} Hil
 Crk^{1,2} Trn Frol Jur Dobrl *pot'kopati* Vat⁴ Roč Hrv Nov
- Mt 25:12 **аминѣ** Grig-Giljf Čajn Nik Hval Div Kop Vrut Sof Mlet Mar Zogr Ass
 Savv Dobrš Ban Trn Mir Vuk Rh Mp Bd Hil Crk² *am(e)нь* Vat⁴ Roč Hrv Nov /
право Pripk Crk¹ Frol Dobrl⁹

Utjecaj se aprakosa osobito odrazio na tekst Grig-Giljf, čime se on, u primjerima koji slijede u nastavku teksta, i razlikuje od većine drugih bosanskih tekstualnih svjedoka. Primjeri u nastavku svjedoče odstupanju Grig-Giljf od Nik Div Hval i kanonskih *Marijinskoga* (u nastavku teksta: Mar) i *Zografskoga evanđelja* (u nastavku teksta: Zogr), a pokazuju njegovo slaganje s aprakosima poput *Asemanijevoga evanđelja* (u nastavku teksta: Ass), te posebno s Mir.

Grig-Giljf Ass Mir / Mar Nik Dan Hval Div

- Mt 25:1 **рѣ гѣ притѣчюу**-сню Grig-Giljf **рѣ гѣ притѣчѣ** сню Vrut **рече гѣ притѣчѣ** снѣж
 Frol Ass Savv Dobrl Gf Mir Karp Vuk Jur Ostr Tr *r(e)če is(usъ) uč(enikomъ)*
sv(oimъ) prit'ču siju Hrv Roč Vat⁴ Nov (grč. εἶπεν ὁ κύριος τὴν παραβολὴν
 ταύτην) / om. Nik Hval Div Kop Čajn Sof Mar Trn Zogr Gal Ban Dobrš Curz
- Mt 25:1 add. **и невѣстѣ** Grig-Giljf Vrut Mir Ass Savv Ostr *i nevěsti* Hrv Vat⁴ Nov *i*
nevěstě Roč Spl **и невѣстѣ** Ban (ovaj dodatak imaju i neki grčki tekstovi) / om.
 Man Nik Hval Div Kop Mlet Čajn Mar Gal
- Iv 8:29 **ѣмоу сътворихѣ** Grig-Giljf **ѣмоу створию** Mir / **ѣмѣ твориѣ** Vrut Hval Vuk Crk
 Hil Rh Mp Bd *emu tvorū* Hrv Vat⁴ Roč Nov Frol Gal Dobrl Karp **творию ѣмѣ**
 Nik Mlet Ban **твориѣ ѣмоу** Mar Ass Zogr
- Iv 8:31 **рѣ гѣ** Grig-Giljf Ass Ostr Mir¹ Vuk Crk¹ Hil Tr Gf Karp Jur (grč. εἶπεν ὁ
 κύριος) / **гласше же нсѣ** Vrut Nik Hval Mlet Mar Zogr Gal Ban Dobrš Mir² Crk²
 Rh Mp Bd Hrv def.
- Iv 8:31 **къ немѣ** Grig-Giljf Ass Mir Vuk Crk Hil Ban Karp Dobrl / **въ нѣ** Vrut Nik
 Hval Mlet Mar Zogr Gal Rh Mp Bd Hrv def.

Zanimljiv je primjer iz stiha Mt 24:1 u kojem bosanski rukopisi imaju **къ немѣ**, kao četveroevanđeoski tekstovi. Pisar je Grig-Giljf na tom mjestu očito

⁹ O pripadnosti navedenih leksema prvobitnome prijevodu v. više u HARÁLEK 1954.

počeo pisati къ иѣѣ, ali je iz nekoga razloga, moguće zbog nemarnosti nastale zagledanjem u dva predloška, napisao к ѡѣ, bez и. U ovome se primjeru kao Grig-Giljf ponaša niz aprakosnih tekstova, ali ga s Mir povezuje isti red riječi:

Mt 24:1 к ѡѣ ѡченици его Grig-Giljf къ иѣѣ ѡченици Mir / ѡченици къ иѣѣ Ass
 Dobrl Gf Ostr Tr Vuk / ѡченици къ иѣѣ Karp / къ иѣѣ ѡченици его Mar
 Ban Nik Hval Mlet Vrut Sof Div def. Hrv def.

Ono što pada u oči jeste to da aprakosi, koji imaju къ иѣѣ umjesto къ иѣѣ u četveroevanđeljima, izostavljaju dodatak его, a taj dodatak ima Grig-Giljf te četveroevanđelja, i kanonska i bosanska.

Karakteristični aprakosni umetak въ ѡно врѣме, koji označava početak lekcije s liturgijskim uvodom ispred stihova Mt 24:1 i Iv 11:1, doista odaje dojam da je riječ o aprakosu, a ne o četveroevanđelju, što je, između ostaloga, i dovelo u nedoumicu dosadašnje istraživače. Međutim, takvi umetci nisu nepoznanica i nekim drugim bosanskim rukopisima za koje je sasvim jasno da je riječ o četveroevanđeljima. Tako npr. »po modelu početka perikope u aprakosima nalazi se u *Pripkovičevom evanđelju* umetak въ ѡно врѣме ispred ovih stihova: Mk 3:13, 20, 31, Mk 7:24, Mk 8:34, Mk 10:17, 32« (RAMIĆ-KUNIĆ 2017: 12). Zapravo, ovo je moguće objasniti postupkom mehaničkoga prenošenja iz nekih od starijih predložaka.

Od bosanskih mu se evanđelja u dva primjera pridružuje *Vrutočko evanđelje* (u nastavku teksta: Vrut) i to oba puta u stihu Mt 25:1. Tako dodatak и иѣѣ къ иѣѣ u Mt 25:1 imaju Grig-Giljf Vrut Mir kao i Ass, *Savina knjiga* (u nastavku teksta: Savv), *Ostromirovo evanđelje* (u nastavku teksta: Ostr), *Baničko evanđelje* (u nastavku teksta: Ban) te *Hrvojev misal* (u nastavku teksta: Hrv), *Četvrti vatikanski misal* (u nastavku teksta: Vat⁴), *Misal kneza Novaka* (u nastavku teksta: Nov), *Ročki misal* (u nastavku teksta: Roč), ali i *Splitski odlomak glagoljskoga misala* (u nastavku teksta: Spl), dok brojni drugi rukopisi svih slavenskih redakcija ispuštaju ovaj umetak.¹⁰

O daljoj bliskosti Grig-Giljf i Vrut, ali i njihovoj povezanosti sa glagoljskim Spl, svjedoči i specifičan primjer iz stiha Mt 25:12 u kojem ovi rukopisi dodaju ѡ кѣѣ ѣтѣ. U ovome se primjeru Grig-Giljf, Vrut i Spl pridružuje Hval te bugarski puni aprakos *Plovidvsko evanđelje* (u nastavku teksta: Plov)

¹⁰ Grickat (GRICKAT 1961–62: 263) dodatak и иѣѣ къ иѣѣ pripisuje rasijanosti pisara. Međutim, s ovom se konstatacijom ne bismo mogli složiti jer je dodatak očito bio u njegovom predlošku te nije rezultat njegove rasijanosti i pogreške.

iz sredine XIII. st.,¹¹ dok drugi bosanski nemaju ovaj dio teksta, jednako kao i hrvatskoglagojski, raški, ali nijedan drugi rukopis iz nama raspoloživih izvora. Dodatak ne poznaju ni grčki ni latinski tekstovi (ŠTEFANIĆ 1957: 64). Štefanić je ovaj primjer izdvojio kao usamljeni primjer veze između Spl i Hval te na osnovu njega i niza drugih podudaranja ukazao na posvemašnje podudaranje Spl s bosanskim ćirilskim tekstovima (ŠTEFANIĆ 1957: 85). Ovdje smo vidjeli da Spl i Hval ne predstavljaju usamljeni slučaj, već im se pridružuju Grig-Giljf, Vrut te bugarski Plov.

U stihu Mt 25:4 Vrut ima *с҃днѣхъ своиѣхъ*, kao i *сѣсѣдѣхъ своиѣхъ* Grig-Giljf Ban Mir, *Galičko četveroevanđelje* (u nastavku teksta: Gal), *Karpinsko evanđelje* (u nastavku teksta: Karp), *Vukanovo evanđelje* (u nastavku teksta: Vuk) (ALEKSEEV 2005: 135) te hrvatskoglagojski misali (ŠTEFANIĆ 1957: 78), dok dodatak *своиѣхъ* nemaju Nik Hval, *Mletačko četveroevanđelje* (Mlet), Div Sof, *Čajničko četveroevanđelje* (Čajn), Mar. Ovaj dodatak nemaju ni grčki tekstovi, dok lat. glasi *in vasis suis*, ali je *lampadibus* bez *suis* (ŠTEFANIĆ 1957: 78). Za Vrut je već ranije uočen jači utjecaj aprakosa,¹² pa bismo mogli pretpostaviti da je dalji predložak Vrut mogao biti sličan Grig-Giljf (ili njegovoj matici) jer ova dva rukopisa imaju zajednička odstupanja prema drugim bosanskim evanđeljima (usp. Mt 25:1 i Mt 25:12). Grig-Giljf i Vrut u stihovima Mt 25:1, 25:12 i 25:4 pridružuju se i hrvatskoglagojski misali, s tim da u Mt 25:12 imaju podršku samo Spl koji potječe iz jugozapadne Bosne. Podudarnosti Grig-Giljf i Vrut s hrvatskoglagojskim misalima Vat⁴ Hrv Nov Roč te Spl i podudaranje s Mir i Ass mogu se objasniti zajedničkom maticom ovih rukopisa već u najranijem periodu. Naime, prema Josipu Tandariću, i bosanski evanđeoski tekstovi i tekstovi hrvatskoglagojskih misala dobro se slažu s tekstem Ass (TANDARIĆ 1980: 58). Tome svjedoči i primjer iz Mt 25:1.¹³ Iako Spl sadrži manji biblijski tekst (Mt 24:46–47 i Mt 25:1–13), vidljiva je, i na toj manjoj dionici teksta koju smo poredili, njegova srodnost s Grig-Giljf.

Odnos Grig-Giljf s kraja XIII. st. prema drugima, mlađim bosanskim rukopisima, može svjedočiti o načinu na koji su se događale izmjene teksta u

¹¹ Digitalno izdanje Plov dostupno na mrežnoj stranici URL: <http://digilib.nalis.bg/xmlui/> (8. 2. 2021.).

¹² O utjecaju aprakosa na tekst Vrut, kao i o vezama Vrut s hrvatskoglagojskom maticom v. više u RAMIĆ-KUNIĆ; ŠIMIĆ 2019.

¹³ Tome u prilog govore i primjeri poput sljedećih: Iv 5:4 *vrěmena* Vrut Hval Kop Nik Dan *vrěmę* Ass *vr(ě)me* Hrv Vat⁴ Roč Nov Trn Vuk Crk / *lěta* Mir Rh Mp Bd Mar Zogr Curz Ban Dobrš Karp Savv def.; Lk 15:26 *otrokъ* Div Kop Nik Čajn Pripk Vrut Hval Mlet Ass Vat⁴ Roč Dobrm Karp / *rabъ* Mar Zogr Savv Hrv Nov Trn Dobrš Ban Curz Vuk Mir Crk Hil Rh Mp Bd

srednjovjekovnoj bosanskoj tradiciji prenošenja Evanđelja, odnosno kako su tekla dalja grananja na podgrupe bliskih rukopisa. Naime, može biti još jedan od pokazatelja da je jedan od daljih predložaka bosanskih evanđelja bio neki aprakos. Neki su rukopisi poput Grig-Giljf te mlađega Vrut sačuvali više toga utjecaja, dok je u nekima rukopisima došlo do daljih dotjerivanja. Zanimljivo je zapažanje Anatolija Alekseviča Alekseeva (ALEKSEEV 1999: 200) koji smatra da je na strukturu Hval više utjecao kratki aprakos, dok je Nik više sačuvao utjecaja punoga aprakosa pa je to i suštinska razlika između Nik i Hval. Kada je u pitanju Grig-Giljf, na osnovu njegovih specifičnih slaganja s Mir možemo reći da je i na njega više odraza imao tekst punoga aprakosa.

S druge strane, smatramo da Grig-Giljf nije prepisan direktno iz nekoga aprakosa tipa Mir naprosto što bi to značilo ogroman posao za pisara i ne baš olakšavajuću metodologiju ispisivanja novoga rukopisa. Predložak Grig-Giljf najvjerojatnije treba tražiti u liturgijskoj tetri na koju je utjecao tekst punoga aprakosa, poput Ban, *Dobrejšovog četveroevanđelja* (u nastavku teksta: Dobrš) ili pak *Curzonovog četveroevanđelja* (u nastavku teksta: Curz). Cynthia Vakareliyska je u svojim istraživanjima pokazala da je najraniji predložak Dobrš Ban Curz sastavljen oslanjanjem na jedan ili više tekstova punoga aprakosa, uz jedno ili više četveroevanđelje (VAKARELIYSKA 2008: 2).

Da je jedan od predložaka bosanskih rukopisa bila starija liturgijska tetra poput Ban, ranije je pretpostavila Nakaš koja upravo ističe da je Grig-Giljf najvjerojatnije prepisan s predložka koji je bio liturgijsko četveroevanđelje (NAKAŠ 2018: 100). Tome je pokazatelj i »umetak ispred stiha Mt. 24:36 **В ШТОРКЪ-СТИ ВЕЛИКЕ НѢ**«, koji je slično sročен i u najstarijem tipu liturgijskih tetri (npr. Curz. f. 34a, Ban. f. 119a) i u aprakosima (npr. Mir. f. 239a, Vat. f. 196d)« (NAKAŠ 2018: 53). Slično je i u ruskom Gal iz 1144. godine u kojem ovo čitanje glasi: **ВЕЛИ-ВѢР-НА ЛИТЪ ѿ МА-ГЛ СѢ**. U prilog toj pretpostavci idu i naši izdvojeni primjeri u kojima se Grig-Giljf, pored Mar, redovito pridružuje i Ban, ali često i Gal.

Grig-Giljf Mar Ban / Nik Hval Div

Mt 24:39 вода Grig-Giljf Čajn Mlet Gal Mar Zogr Savv Mir Crk² Rh Mp Dobrš
 вода Curz Hrv def. / потопъ Div Kop Nik (≅ Dan) Hval Sof Pripk Ass Ostr
 Vuk^{1,2} Trn Frol Jur Ban Karp Crk¹ Hil

Mt 24:43 храма своего Grig-Giljf Čajn Gal Mar Zogr Savv Dobrš Ban Curz Mir
 Crk^{1,3} Hil¹ Rh Bd Karp^{2,3} hrama svoego Hrv Vat⁴ Roč Nov храмоу Hil² Vuk³
 / храминны своеѣ Div Man храминны свое Hval храминни свое Kop Nik Vrut Sof
 храминнѣ (!) Pripk храминъни свое Ass Vuk^{1,2} Karp¹ Crk² / домоу своего Dobrl
 Jur / клѣти своеѣ Frol Jur клѣти своеѣ Trn

- Mt 24:26 въ съкровиштихъ Mar Grig-Giljf Crk Hil¹ Rh Mp Bd въ съкровѣхъ Gal Zogr Savv / въ кровѣхъ Div Kop Nik (≅ Dan) Hval Čajn Pripk Vrut Sof Mlet v *krověh* Hrv Vat⁴ Roč Nov Ass Dobrš Ban Karp Trn Mir Vuk Hil² Jur Dobrl Frol
- Iv 8:26 въ мѣрѣ Grig-Giljf Mar Zogr v *mirě* Hrv Vat⁴ Roč Nov Ban Dobrš Mir Karp / въ всемь мѣрѣ Vrut Mlet Nik Hval Ass Gal Dobrl Frol Ostr
- Iv 10:36 въ мирѣ Grig-Giljf Mar Zogr Ass Gal Ban Dobrš Karp Mir Hrv Vat⁴ Roč Nov / въ все мирѣ Nik Hval Mlet Vrut Dobrl Frol Gf
- Iv 11:13 ись же рѣ Grig-Giljf Mar Zogr Gal Ban Dobrš Mir рѣ же ись Karp / ѿвѣща же ись Vrut Nik Hval Mlet Gf вѣща же ись Ass / гла же ись Dobrl
- Iv 8:29 оць Grig-Giljf Mar Zogr Ban / om. Nik Hval Mlet Vrut Gal Ass Mir Gf Dobrl Karp
- Mt 24:15 om. стѣнь Grig-Giljf Mlet Mar Dobrš Ban Curz Ass Rh Mp / стѣнь Čajn Nik стѣнь (стѣ) Pripk Vrut Sof Div Kop Hval Karp Trn Ostr Gal Dobrl стѣнь Savv стѣнь Mir² Crk Hil Bd свѣтлѣ Mir¹ *s(ve)těemь* Hrv Vat⁴ Roč Nov Zogr def.
- Mt 25:13 om. въ нѣже снѣ члвчски придетъ Grig-Giljf Mar Ban Nov Spl Vuk¹ / add. въ нѣже снѣ члвчскѣин придетъ Gf Gal Jur Mir Ostr Savv Vuk² Zogr въ нѣже снѣ члвч придетъ Ass Dobrl Frol Karp Tr v' *ki s(i)nъ č(lověb)ski pridetъ* Hrv va *nže ne mnite s(i)nъ č(lověb)ski pridetъ* Vat⁴ Roč

Podudarnost Grig-Giljf s Mar i Ban vidi se prije svega po postojanju čitanja koja izostaju u kratkome aprakosu, poput Ass i Ostr, ali i s tekstovima punoga aprakosa poput Mir. Tako u slučaju stiha Mt 25:13 Grig-Giljf Mar Ban te glagoljski misali Spl i Nov stoje nasuprot kratkih aprakosa Ass Savv te punih Mir Karp Vuk i *Jurjevskog evanđelja* (Jur). Od devet izdvojenih primjera, Grig-Giljf u sedam ima podršku bugarskoga Ban kao i Zogr, s tim da je Mt 24:15 def. u Zogr, u pet njih se slaže s Mir, s Karp tri puta, s Ass dva puta.

Ovom smo prilikom izdvojili i primjere zajedničkih rješenja u leksičkim i gramatičkim izborima, kao i zajednička rješenja u vidu zajedničkih omisija ili dodavanja istih dijelova teksta u kojima Grig-Giljf nema podršku Mar, ali se redovito slaže s Ban, a nerijetko im se pridružuju i drugi bosanski, kao i Mir te Ass.

- Mt 24:1 ѿвѣщавъ Grig-Giljf Mlet Ban Frol Dobrl Mir Karp Vuk / praem. и Nik Hval Div Vrut Sof Mar Zogr Hrv def.
- Mt 24:4 да никѣтоже васъ Grig-Giljf Nik Hval Div Mlet Vrut Sof Ass Ban Dobrl Frol Gal Jur Karp Mir Ostr Savv Vuk Vat⁴ (*vi*) Roč i Nov *da nigdore v(a)sъ* Hrv / никѣтоже васъ да Mar
- Mt 24:23 или Grig-Giljf Nik Hval Mlet Div Vrut Sof Hrv Vat⁴ Roč Nov Ban Curz Plov Dobrl Frol Jur Mir / ли Mar Zogr Ass Dobrš Savv def.

- Mt 24:29 **НЕБЕСЬНИЕ** Grig-Giljf Hval Mlet Div Vrut Sof **НБСНЬНА** Ban Dobrl Frol Karp Mir / **НЕБЕСКЪНА** Mar Zogr *n(e)b(e)skie* Hrv Vat⁴ Roč Nov
- Mt 24:30 **ЗЕМНАѢ** Grig-Giljf **ЗЕМЛНАѢ** Čajn Nik Hval Mlet **ЗЕМЛНАѢ** Vrut Ass Ban Dobrl Frol Karp Mir *z(e)ml(b)naê* Hrv Roč Nov / **ЗЕМЬСКАѢ** Div Sof Mar *z(e)ml(b)skaê* Vat⁴
- Mt 24:31 **АНѢЛЫ СВОЕ** Grig-Giljf Nik Hval Mlet Div Vrut Sof Čajn Ass Ban Mir Dobrl Frol Karp Hrv Vat⁴ Roč Nov / **ом. СВОЕ** Mar Savv Gal
- Mt 25:1 **НЕБЕСНОЕ** Grig-Giljf Sof Vrut Čajn Mlet Div Ban Mir Vuk Crk Hil Mp Bd **НБСНО** Nik Hval / **НБСКОЕ** Mar Zogr Savv Rh *n(e)b(e)skoe* Hrv Vat⁴ Roč Nov
- Mt 25:1 **ШПОДОВИ СЕ (!)** Grig-Giljf **ШПОДОВИ СЕ** Sof Nik Hval Mlet Div Vrut Ban Ass Karp Mir Savv / **шподовитъ сѧ** Mar / *podobno e(stv)* Hrv Vat⁴ Roč Nov
- Iv 8:28 **ГЛ҃҃** Grig-Giljf Nik Hval Vrut Mir Karp **ГЛ҃҃** Ass Ban Zogr Vuk Crk Hil Jur *g(lago)lju* Vat⁴ Roč Nov *govoru* Hrv / **творѡ** Mlet Rh Mp Bd **творѡ** Mar
- Iv 8:35 **ВѢККИ!** Grig-Giljf Nik Hval Vrut Ban Dobrš Curz Dobrl Gal Mir Vuk Ostr Jur / **вѣкъ** Mar Zogr Ass Hrv def.
- Iv 8:43 **рече иль ись** Grig-Giljf Ban Dobrl / **рече же иль ись** Nik Hval Mlet Vrut Mar

Grig-Giljf (ali i drugi bosanski tekstualni svjedoci) i Ban posjeduju u određenoj stupnji veze s aprakosima jer im u prethodnim primjerima oni najčešće i prave društvo.¹⁴ Njima se nerijetko pridružuju i hrvatskoglagoljski (usp. Iv 8:28, Mt 24:31, Mt 24:30, Mt 24:23, Mt 24:4). Jedna grupa primjera mogla bi biti svjedočanstvo pradaвне veze predloška Grig-Giljf sa predloškom bliskim ruskom Gal, koje Voskresenski (VOSKRESENSKI 1894) svrstava u prvu redakciju. Iz zajedničkoga, očito vrlo arhaičnoga predloška, preživjela su neka podudaranja u redu riječi, gramatičkim oblicima i leksičkim izborima, a ona nemaju potvrdu ni u kanonskim ni u drugim bosanskim evanđeljima. Alekseev je zamijetio da se Gal dobro slaže s Mar i Zogr, ali kad odstupa od njih, slijedi izbore kao u aprakosima (ALEKSEEV 1998: 27). Stoga je moguće da su se zajednički izbori u Grig-Giljf i Gal nalazili u nekom od aprakosa pa se tako može shvatiti i njihova veza.

- Iv 11:2 **кризьною** Grig-Giljf **хризмоѡ** Gal / **мастию** Кор Nik Mlet Hval Pripk Vrut / **мастию** **бл҃говонною** Vuk Hil Dobrl / **моуромъ** Dan Karp Mar Ass Zogr Savv **миромъ** Mir Crk Rh Mp Bd Curz / **вонѡ** **благоруханноѡ** Trn **вонѡ** **благоруханноѡ** Frol
- Mt 24:15 **ЧѢТИ** Grig-Giljf **ЧѢТЪИ** Gal Mir Frol Tr Ostr / **иже чѣтѣ** Div Nik Hval Mlet Vrut Čajn Mar Curz **чѣтѣ** Ban
- Iv 8:43 **словесе моего слышати** Grig-Giljf Gal / **слишати словесе моего** Mir Nik Кор Vrut Hval Mlet **слышати словесе моего** Mar Zogr Dobrš Ban (**словеси**) Curz

¹⁴ O utjecaju punoga aprakosa na Ban v. više u VAKARELIYSKA 2008.

Iv 8:48 вѣса Grig-Giljf Gal / вѣсъ Mir Nik Kop Vrut Hval виеъ Mlet вѣсъ Mar
Zogr Ban Dobrš Curz

U Grig-Giljf zabilježena su i pojedinačna čitanja, tj. ona koja nismo zabilježili nigdje drugo u našem korpusu. Takva ga čitanja odvajaju od svih ostalih tekstualnih svjedoka. Odstupanja su ovoga tipa najvjerojatnije rezultat nesvjesnih pisarskih modifikacija te su tekstološki irelevantna jer predstavljaju usamljene karike u tekstnome lancu.

Mt 24:21 ѿ начетька Grig-Giljf / ѿ начала Div Nik Hval Mlet Vrut Mar Gal i svi drugi. Greška je vjerojatno nastala uplitanjem memorije u proces prepisivanja, tj. iz stiha Iv 8:25.

Mt 24:10 възьненавидить от. другъ другъ Grig-Giljf / възьненавидить другъ другъ Sof i drugi bosanski, kanonski, raški imaju ovaj dio, *meju soboju* Hrv

4. ZAKLJUČAK

Predmet istraživanja u ovome radu bila je jezičko-grafijska i tekstološka analiza *Grigorovič-Giljferdingovih odlomaka evanđelja* koji predstavljaju najstariji sačuvani fragment rukopisa bosanske crkvenoslavenske pismenosti nastao krajem XIII. stoljeća.

Na ortografskom planu za Grig-Giljf može se reći da dosljedno slijedi pravopisne uzuse koji su odlika bosanske crkvenoslavenske pismenosti, a to se pokazuje u tradiranju arhaičnoga pravopisa.

U pogledu prodora inovacija na fonološkome planu, u prvom je redu zanimljivo pitanje refleksa *jata* budući da se u tekstu nalaze primjeri koji sugeriraju vrlo rano ikavsku zamjenu. Naime, primjeri prelaska **ѣ** > **и** u tekstu Grig-Giljf smatraju se najstarijim svjedočanstvom prodora ikavizma u neki bosanski tekst.

Morfologija Grig-Giljf je konzervativna, što se potvrđuje u dobrom slijeđenju crkvenoslavenske norme, ali se sporadično bilježi i prodor inovacija.

Tekstološka usporedba s drugim evanđeljima pokazuje njegovu bliskost s *Miroslavljevim evanđeljem*. Prilikom usporedbe s drugim bosanskim četve-roevanđeljima pokazalo se da mu je blisko *Vrutočko evanđelje*. Usporedni materijal govori u prilog tome da je predložak Grig-Giljf najvjerojatnije bio starija liturgijska tetra na koju je utjecao tekst punoga aprakosa, poput Ban Dobrš ili pak Curz.

KRATICE I POPIS IZVORA

- Ass – *Assemanijevo ev.* (kratki aprakos), 11. st., Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Cod. Slav. 3*; izdanje KURZ 1995.
- Ban – *Baničko četveroev.*, kraj 13. st., Sofija, Nacionalna biblioteka »Sv. sv. Kiril i Metodij«, sign. *NBKM 847*.
- Bd – *Bogdanovo četveroev.*, 13. st. (ili 13./14. st.), Zagreb, HAZU, sign. *III c 20*.
- Crk – *Crkolez br. 1* (puni aprakos), sredina 13. st., Dečani, Manastir Dečani, sign. *Crk. No. 1*.
- Curz – *Curzonovo četveroev.*, 1354. god.; izdanje VAKARELIYSKA 2008.
- Čajn – *Čajničko četveroev.*, poč. 15. st., Čajniče, Muzej Crkve Uspenja Bogorodice i Vaznesenja Hristovog; izdanje RAMIĆ-KUNIĆ 2017.
- Dan – *Daničićevo četveroev.*, 14./15. st. (varijante prema DANIČIĆ 1864).
- Div – *Divoševo četveroev.*, 2. četvrt. 14. st., Podvrh kod Bijelog Polja, Crkva sv. Nikole; izdanje NAKAŠ 2018.
- Dobrl – *Dobrilovo evanđelje* (puni aprakos), 1164. god., Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, sign. *f. 256, N 103*.
- Dobrm – *Dobromirovo četveroev.*, 12. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, sign. *Q.π.I.55*.
- Dobrš – *Dobrejšovo četveroev.*, prva pol. 13. st., Sofija, Nacionalna biblioteka »Sv. sv. Kiril i Metodij«, sign. *NBKM 17*.
- Frol – *Frolovo četveroev.*, 14. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, sign. *F.π.I.14*.
- Gal – *Galičko četveroev.*, 1144. god., Moskva, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, sign. *Sin. 404*.
- Gf – *Giljferding 1* (puni aprakos), 1284. god., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, sign. *Giljf. 1*.
- Grig-Giljf – *Grigorovič-Giljferdingov odlomak ev.*, kraj 13. st., Sankt-Peterburg i Moskva, Rossijskaja nacional'naja biblioteka i Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, sign. *Giljf. No 61 i Fond 87 N° 11, I*.
- Hil – *Hilandarsko ev.* (puni aprakos), 13. st., Atos, Manastir Hilandar, sign. *Slav. 8*.
- Hrv – *Hrvojev misal*, 1404. god., Istanbul, Topkapi saraj; izdanje GRABAR; NAZOR; PANTELIĆ 1973.
- Hval – *Hvalovo četveroev.*, 1404. god., Bolonja, Biblioteca dell' Università Manoscritti, sign. *No 3575B*; izdanje KUNA I DR. 1986.
- Jur – *Jurjevsko ev.* (puni aprakos), 1119.–1128. god., Moskva, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, sign. *Sin. 1003*.
- Karp – *Karpinsko ev.* (puni aprakos), 13. st., Moskva, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, sign. *Hlud. 28*; izdanje DESPODOVA I DR. 1995.
- Kop – *Kopitarovo četveroev.*, 14. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Cod. Kop. 24*.
- Man – *Manojlovo četveroev.*, poč. 14. st., Beograd, Arhiv SANU, sign. *343*; izdanje SPERANSKI 1906.

- Mar – *Marijinsko četveroev.*, 10./11. st., Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, sign. *Grig. 6*; izdanje JAGIĆ 1883.
- Mir – *Miroslavljevo ev.* (puni aprakos), 1161.–1170., Beograd, Narodna biblioteka Srbije, sign. *1538*; izdanje RODIĆ; JOVANOVIĆ 1986.
- Mlet – *Mletačko četveroev.*, 14./15. st., Venecija, Biblioteca nazionale Marciana, sign. *Cod. Or. 227 (=168)*; izdanje PELUSI 1991.
- Mp – *Mokropoljsko četveroev.*, sred. 13. st., Moko Polje, Manastir Krka, sign. *No. 2*.
- Nik – *Nikoljsko četveroev.*, 14./15. st., Dublin, Chester Beatty Library, sign. *W 147*; izdanje DANIČIĆ 1864.
- Nov – *Misal kneza Novaka*, 1368. god., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. Slav. 8*.
- Ostr – *Ostromirovo ev.* (kratki aprakos), 1056./1057., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, sign. *F.π.I.5*.
- Plov – *Plovdivsko ev.* (puni aprakos), sred. 13. st., Plovdiv, Narodna biblioteka »Ivan Vazov«.
- Pripk – *Pripkovićevo četveroev.*, 14/15. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, sign. *Gilj. 6*.
- Rh – *Raškohilandarsko četveroev.*, sred. 13. st., Atos, Manastir Hilandar, sign. *Slav. 22*.
- Roč – *Ročki misal*, oko 1420. god., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. Slav. 4*.
- Savv – *Savvina knjiga* (kratki aprakos), 11. st., Moskva, Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, sign. *f. 381, 14*, izdanje ŠČEPKIN 1903.
- Sof – *Sofijsko četveroev.*, 2. pol. 14. st., Sofija, Nacionalna biblioteka »Sv. sv. Kiril i Metodij«, sign. *NBKM 23 i 468*; izdanje KARDAŠ 2018.
- Spl – *Splitski odlomak misala*, 13. st., Split, Kaptolski arhiv, sign. *468*; izdanje ŠTEFANIĆ 1957.
- Tr – *Evandelje Tretjakovske galerije* (puni aprakos), 12./13. st., Moskva, Tretjakovskaja galereja, sign. *K 5348*.
- Trn – *Trnovsko četveroev.*, 13. st., Zagreb, HAZU, sign. *III a 30*; izdanje VALJAVEC 1889.
- Vat – *Vatikansko ev.* (puni aprakos), sred. 13. st., Vatikan, Bibiloteca Apostolica Vaticana, sign. *Vat. slav. 4*.
- Vat⁴ – *Četvrti vatikanski misal*, poč. 14. st., Vatikan, Bibiloteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illirico 4*.
- Vrut – *Vrutočko četveroev.*, kraj 14. st., Skoplje, Nacionalna i univerzitetska biblioteka »Sv. Kliment Ohridski«, izdanje NAKAŠ 2015.
- Vuk – *Vukanovo ev.* (puni aprakos), kraj 12. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, sign. *F.π.I.82*.
- Zogr – *Zografsko četveroev.*, 10./11. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, sign. *Glag. I*; izdanje JAGIĆ 1879.

LITERATURA

- ALEKSEEV, A. A. 1998. *Evangelie ot Ioanna v slavjanskoj tradicii*. Sankt-Peterburg: Rossijskoe biblejskoe obščestvo.
- ALEKSEEV, A. A. 1999. *Textgeschichte der slavischen Bibel – Tekstologija slavjanskoj biblii*. Sankt-Peterburg – Köln: Dmitrij Bulanin – Böhlau Verlag.
- ALEKSEEV, A. A. 2005. *Evangelie ot Matfeja v slavjanskoj tradicii*. Sankt-Peterburg: Rossijskoe biblejskoe obščestvo.
- DANIČIĆ, Đ. (prir.). 1864. *Nikoljsko jevanđelje*. Beograd: Državna štamparija.
- DESPODOVA, V.; K. BICEVSKA; D. PANDEV; L.J. MITREVSKI (ur.). 1995. *Karpinsko evangelie*. Prilep – Skopje: Institut za staroslovenska kultura – Knigoizdatelstvo Matica makedonska.
- GOŠIĆ, N. 1985. Da li je Grigorovič-Giljferdingovo evanđelje aprakos. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 14/1*: 117–122.
- GRABAR, B.; A. NAZOR; M. PANTELIĆ. 1973. *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: Transkripcija i komentar*. Zagreb – Ljubljana – Graz: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- GRICKAT, I. 1961–1962. Divoševo jevanđelje, filološka analiza. *Južnoslovenski filolog* 25: 227–295.
- HORÁLEK, K. 1954. *Evangeliáře a čtveroevangelia. Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- JAGIĆ, V. 1877. Odlomak jevanđelja bosanskoga pisanja. Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa. *Starine* 9: 134–137.
- JAGIĆ, V. (ur.). 1879. *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*. V. Jagić Berolini: Apud Weidmannos.
- JAGIĆ, V. (ur.). 1883. *Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus characteribus cyrillicis transcriptum*. Berlin: Weidmann.
- JAGIĆ, V. 1913. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin: Weidmann.
- JERKOVIĆ, V. 1975. *Paleografska i jezička ispitivanja o Čajničkom jevanđelju*. Novi Sad: Matica srpska.
- JURIĆ-KAPPEL, J. 2008. O dijalekatskim temeljima srednjovjekovne bosanske (vjerske) pismenosti. *Slovo* 56–57: 209–218.
- KARDAŠ, M. (ur.). 2018. *Bosansko čtveroevanđelje. Sofijski odlomci*. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.
- KARDAŠ, M. 2020. *Kopitarovo čtveroevanđelje – monografija*. Sarajevo – Mostar: Slavistički komitet – Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.
- KUNA, H.; N. GOŠIĆ; B. GRABAR; V. JERKOVIĆ, A. NAZOR. 1986. *Hvalov zbornik: Faksimil, transkript i komentar*. Sarajevo: Svjetlost.
- KUNA, H. 2008. *Srednjovjekovna bosanska književnost*. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.
- KURZ, J. 1955. *Evangeliář Assemanův. Kodex Vatikánský 3. slovanský, díl II: Úvod, text v přepise cyrilském, poznámky textové, seznamy čtení*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

- M. KARDAŠ, E. RAMIĆ-KUNIĆ, *Grigorovič-Giljferdingovi odlomci...* SLOVO 72 (2022)
- LAVROV, P. A. 1905. *Paleografičeskie snimki s jugo-slavjanskih rukopisej*. Peterburg: Peterburgskij Arheologičeskij Institut.
- NAKAŠ, L. (ur.). 2015. *Vrutočko bosansko četveroevanđelje*. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.
- NAKAŠ, L. (ur.). 2018. *Divoševo evanđelje. Studija i kritičko izdanje teksta*. Sarajevo: Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu.
- PELUSI, S. (ur.). 1991. *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum*. Padova: Centro Veneto Studi e Ricerche sulle Civiltà Classiche e Orientali Giunta Regionale del Veneto, 1991.
- RAOS, J. 1987. Grigorovič-Giljferdingovi odlomci. *Književni jezik* 16/3–4: 215–223.
- RAMIĆ-KUNIĆ, E. (ur.). 2017. *Čajničko četveroevanđelje, bosanski rukopis s početka 15. stoljeća*. Sarajevo: Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu.
- RAMIĆ-KUNIĆ, E.; M. ŠIMIĆ. 2019. Leksik Matejeva evanđelja u hrvatskoglagoljskim misalima i bosanskim četveroevanđeljima. *Književni jezik* 30: 9–53.
- RODIĆ, N.; G. JOVANOVIĆ. 1986. *Miroslavljevo jevanđelje – kritičko izdanje*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- SPERANSKI, M. N. (prir.). 1906. *Mostarskoe (Manojlovo) bosnijskoe evangelie*. Varšava: Tipografija Varšavskago Učevnago Okrug.
- ŠČEPKIN, V. 1903. *Savvina kniga. Pamětniki staroslavěnskago žyka*. Sanktpeterburg: Otdělenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk.
- ŠTEFANIĆ, V. 1957. Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije. *Slovo* 6–8: 54–133.
- TANDARIĆ, J. 1980. Hrvatskoglagoljski ritual. *Slovo* 30: 17–87.
- VAKARELIYSKA, C. 2008. *The Curzon Gospel. Vol. I: An Annotated Edition; Vol. II: Linguistic and Textual Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- VALJAVEC, M. K. 1889. Trnovsko tetrajevandjelje. *Starine* 21: 1–68.
- VOSKRESENSKI, G. A. 1894. *Evangelië ot Marka po osnovnym spisam četyreh redakcij rukopisnago slavjanskago evangel'jskago teksta*. Moskva: Tipografija A. I. Snegirevoj.

PRILOG: TEKST GRIGORVIČ-GILJFERDINGOVIH ODLOMAКА¹⁵

Giljf. 1a	Mt 23:39–24:5	
5	<p>ЛАЕТЬ СЕ ВАМЬ ДО МЬ ВАШЬ ПСЕТЬ· ^{23:39} ГЛ Ѹ ВО ВАМЬ НЕ ИМА ТЕ ВИДѢТИ МЕНЕ ДОНЬДѢЖЕ РѢТЕ·Б ЛНЬ ГРЕДЫ ВЪ ИМЕ ГНЕ ^{24:1} ИШЬ ИСЬ ИС ЦРК Е ИДѢШАСЬ·СѸ·ЕИ·НО Н· ВЪ Ѹ·ВРѢ ПРИСТ</p>	<p>НА КАМЕНИ·ИЖЕ НЕ РАЗОРИТЬ СЕ· ^{24:3} СѢДЕЩОУ ЖЕ·ЕСМ Ѹ НА ГОРѢ ЕЛИОНЬ СЦѢКИ·ПРИСТѢПИ ШЕ КЪ НЕМЪ ѸЧЕ НИЦИ·ЕГО ЕДИНО МЪ ГЛЮЩЕ·ПОВѢ ЖЬ НАМЬ·КОГДА СИ ВЪДОУТЬ·И ЧТО Е СТЬ ЗНАМЕНИЕ Т ВОЕГО ПРИШЕСТЬ ВИѢ·И КОНЬЧИНА· ВѢКА· ^{23:4} ѠВЕЩАВЬ· ИСЬ РѢ ИМЬ·ВЪДѢТ Е СЕ ДА НИКЪТОЖЕ ВАСЬ НЕ ПРОБЛЪСТИ ТЬ ^{24:5} МЬНОВИ ВО ПРО ИДѢТЬ ВЪ ИМЕ МОЕ ГЛЮЩЕ·А ЗВ ЕСЬМЬ ХЪ И МЬ</p>
10	<p>ѸПРИШЬ КЪ Ѹ ѸЧЕНИЦИ· ЕГО·ПОКАЗА ТИ ЕМЪ ЗЪДАН ИѢ ЦРЬКОВЬНА·</p>	
15	<p>^{24:2} ОНЬ ЖЕ ѠВЕЩАВЬ· РѢ ИМЬ НЕ ВИДИ ТЕ ЛИ ВЪСѢХЬ· СИХЬ·АМНЬ ГЛЮ ВАМЬ И</p>	
20	<p>Е ИМАТЬ ѸСТАТ И СЪДѢ КАМЕНЬ·</p>	

¹⁵ Prijepis teksta Grig-Giljf obavljen je po načelu »stranica za stranicu, redak za redak«. Prilikom prijepisa u tekstu se nisu vršile nikakve intervencije osim rastavljanja spojeno napisanih riječi, pa tako izostavljeni dijelovi riječi ili izostavljeni dijelovi teksta nisu rekonstruirani. S ciljem da se tekst vjerno prenese nije se pristupilo ni razrješavanju skraćena.

Giljf. 1b	Mt 24:6–15	
5	<p>НОГЫЕ ПР'ЕЛЪСТ ЕТЬ ^{24:6} СЛЫШАТИ ЖЕ ИМАТЕ БРАН И-И СМЫШАНИ'Е· БРАНИ ВИД'ЕТЕ-НЕ ЅЖАСАИТЕ СЕ ПОД ОБАЕТЬ БО-ВЪСЕМ Ь БЫТИ НА НЕ ТОГ'А КОНЬЧИНА ЕСТЬ·</p>	<p>ЕНЕ МОЕГО РАДИ· ^{24:10} И ТОГ'А СЪБЛАЗНЕ ТЬ СЕ МНОЗИ-ДРОГ Ь ДРОГА ПР'ЕДАСТЬ· И ВЪЗЪНЕНАВИДИТЬ· ^{24:11} И МЪНОЗИ ЛЪЖИ ПР'О· ЦИ-ВЪСТАИТЬ И П Р'ЕЛЪСТЕТЕ МНОГ ИЕ ^{24:12} ЗА СМЪНОЖЕНИЕ</p>
10	<p>^{24:7} ВЪСТАИТЕ Б' ЕЗЫ КЪ НА ЕЗЫКЪ-И ЦР ЬВО НА ЦР'ЬВО-И БОУ ДЪТЬ КЛАДИ-И ПАВ ЅВИ-ТРОСИ ПО М'Е</p>	<p>БЕЗАКОНН'Е-ИСЕКНЕ ТЬ ЛЪВЫ МЪНОГЫХЪ ^{24:13} ПР'ЕТР'П'ЕВЫ ЖЕ ДО К ОНЬЦА СПСЕТЬ СЕ· ^{24:14} И П РОПОВ'ЕСТЬ СЕ ЕВНА</p>
15	<p>СТА ^{24:8} ВСА ЖЕ СИ НАЧ ЕЛО БОЛ'ЕЗЪНИ· ^{24:9} Т ОГ'А ПР'ЕДАДЕТЬ ВЪ ВЪ СКРЪБИ-И ЮБИЮ</p>	<p>ЛИ ЦР'СВИ'Е-ПО ВС'БИ ВЪСЕЛЕНИИ-ВЪ СВ'ЕД ИТЕЛЬСВО ИМЪ ВС'Б МЪ ЕЗЫКОМЪ-И ТОГ'А</p>
20	<p>ТЬ ВЫ-И ВЪДЕТЕ· НЕНАВИДИМИ ВС 'ЕЛИ ЕЗЫКИ ИМ</p>	<p>ПРИДЕТЬ КОНЬЧИН А· ^{24:15} ЕГ'А ЖЕ СЪЗРИТЕ МРЪЗОСТЬ ЗАПДЕТ</p>

Grig. 1a	Mt 24:16–24	
5	<p>ѢНИѢ РѢНОЕ ПРѢ РКОМЪ ДАНИЛОМЪ СТОЕЩИМЪ НА МѢС ТѢ ЧЬТИ ДА РАЗЪИ</p>	<p>Ъ ВО ТОГДА СКОРЬВЪ ВЕЛИѢ ѢКОЖЕ НѢ БЫЛА Ѡ НАЧЕТЪК А ВСЕГО МИРА ДО С</p>
10	<p>ѢВАЕТЪ. 24:16 ТОГДА СЪЩ Е ВА ЮДѢИ ДА БѢГА ЮТЬ НА ГОРИ. 24:17 ИЖЕ НА КРОВѢ ДА НЕ С БЛАЗЫТЪ ВЪЗЕТИ</p>	<p>ЕЛѢ И ИМАТЬ БЫ ТИ 24:22 И АЩЕ НЕ БИШ Е ПРѢКРАТИЛИ СЕ ДНИЕ ТИ НЕ БИ ШКО СПЕЛА СЕ ВСАКА ПЛ</p>
15	<p>ЕЖЕ ЕСТЬ ВЪ ХРАМ Ѣ ЕГО. 24:18 ИЖЕ НА СЕЛ Ѣ ТАКОЖЕ ДА НЕ В ЪЗВРАТИТИ Е ВЪ СЪПЕТЪ ВЪЗЕТИ ОИ</p>	<p>ЪТЪ ЗА ИЗБОРНЕ Ж Е ПРѢКРАТЕТЬ СЕ ДНИЕ ТИ 24:23 ТОГДА АЩЕ КТО РѢТЬ В АМЪ СЕ СЪДѢ ХЪ И</p>
20	<p>ЗЪ СВОИХЪ. 24:19 ГОРЕ Ж Е НЕПРАЗЪНИМЪ И ДОЕЩИМЪ ВЪ ТЕ ДН И. 24:20 МОЛТЕ ЖЕ СЕ ДА НЕ БОУДЕТЬ БѢИСЪ</p>	<p>Е СЪДѢ НЕ ИМѢТ Е БѢРИ 24:24 ВЪСТАНЪТ Ъ ВО ЛЪЖИВИ ХЪТИ И ЛЪЖИВИ ПРѢЦИ И ДАДЕТЬ ЗЪНАМЕ</p>
	<p>ВО ВАШЕ ЗИМѢ НИ ВЪ СВѢТОУ. 24:21 ВЪДЕТ</p>	<p>НИѢ ВЕЛИѢ И ЧЪДЕ СЕ ѢКО ПРѢБЪСТИ</p>

Grig. 1b	Mt 24:25–32	
5	<p>АЩЕ ЕСТЬ ВЪЗЪМ ОЖЬНО·ИЗЪБРАНИ Е 24:25 ГЕ ПРѢЖЕ РѢХЪ ВА МЬ· 24:26 АЩЕ ЖЕ РЕКЪШТ</p>	<p>СВѢТА СВОЕГО·И ЗЪ ВѢЗЫ^А СЪПАДЪШТЪ СЪ Н ЕВСЕ·И СИЛЫ НЕБЕСЬ НИЕ ДВИГЪНОУТЪ СЕ</p>
10	<p>Ъ ВАМЬ СЕ ВЪ ПЪСТИ НИ ЕСТЬ НЕ ИЗИДѢ ТЕ·И ВЪ СКРОВИЦ ИХЪ НЕ ИМѢТЕ В ѢРИ· 24:27 БЖОЖЕ УБО</p>	<p>24:30 И ТОГДА^А ѢВИТЪ СЕ ЗИ АМЕНИЕ СНА ЧЛОВѢ ЧКО·НА НЕБСИ·И ТОГДА^А ВСЪПЛАЧЪШТЪ СЕ·ВЪСА</p>
15	<p>МЛЪНИ СЪХОДИТЪ Ѡ ВЪСТОКА·И ѢВЪЛ АЕТЪ СЕ ДО ЗАПАД А·ТАКО БЪДЕТЪ· ПРИШЪСТЬВІЕ СНА ЧЛОВЧСКАГО 24:28 ИДѢЖ</p>	<p>КОЛѢНА ЗЕМНАѢ·И УЗЪРЕТЪ СНА ЧЛЧСК АГО·ГРЕДЪЩАГО Н А ОБЛАЦѢХЪ НЕБЕСЬ НЫХЪ СЪ СИЛОЮ МЬ НОГОЮ· 24:31 И ПОСЛЕТЪ</p>
20	<p>Е БО АЩЕ БЪДЕТЪ ТР ШПЬ ТЪ СЪВЕРШТЪ СЕ· ОРЪЛИ 24:29 ЯБИЕ ЖЕ ПО СКРИБИ ДНИ ТѢХЪ·</p>	<p>АНЛЫ СВОЕ·С ГЪЛА СОМЬ ТРОУВЪНЫМЬ· ВЕЛИЮМЬ·И СЪВЕРШ· ТЪ ИЗЪБРАНИЕ ЕГО· Ѡ ЧЕТЫРЬ ВѢТЪРЬ Ѡ КОНЬЦЪ НЕБЕСЬ</p>
20	<p>СЛНЦЕ МЪРЪКНЕТ Ъ·И ЛЪНА НЕ ДАСТЪ</p>	<p>ДО КОНЬЦЪ ИХЪ 24:32 Ѡ СМ</p>

Grig. 2a	Mt 24:33–39	
5	<p>ОКОВЪНИЦЕ ЖЕ НАШ ЧИТЕ СЕ ПРИТЪЧИ·Е ГЛА ВЪДЕТЬ ВЪКЪ Е МА АДА И ЛИСТНЕ Е ПРО ЗЕВЕНЕТЪ·ВЪКТЕ ЧЪ КО БЛИЗЪ ЕСТЬ ЖЕ ТЪВА ^{24:33} ТАКОЖЕ И ВЪ ЕГЛА СЪЗЪРИТЕ ВСА СИ ВЪДИТЕ ЧЪКО БЛИЗЪ 10</p>	<p>ЖЕ·НЕ ВЪКСТЪ·НИ А НАЛИ НЕВСНИ ТЪ КЪМО ОЦЪ ЕДИНЪ ^{24:37} ЧЪКОЖЕ БО ВЪ ДНИ И ОЕВИ·ТАКО ВЪДЕТ Ъ ВЪ ДНИ СНА ЧЛЧС КАГО· ^{24:38} ЧЪКОЖЕ БО В ЧЪХЪ ВЪ ДНИ ПРОЧЪЖЕ ПОТОНА·ЕДЪЩЕ И ПИЮЩЕ·ЖЕНЕЩЕ С Е И ПОСАГАЮЩЕ·ДО НЕГОЖЕ ДНЕ ВЪНИ ДЕ НОЕ ВЪ КОВЪЧЕ ГЪ· ^{24:39} И НЕ ОЦЪСТИШЕ ДОНЪДЪЖЕ ПЪИДЕ В ОДА·И ВЪЕ ВСА ТАК О ВЪДЕТЬ ВЪ ПРИШ ЪСТНЕ СНА ЧЛЧСК ДАГО· ^{24:40} ТОГЛА·ДВА Б ЪДЕТА НА СЕЛЪКЪ ЕДИ НЪ ПОЕМЪЛЕТЪ СЕ</p>
15	<p>ЧЪКО НЕ МИМОИДЕТ Ъ РОДЪ СЪ·ДОНЪДЪЖЕ ВЪСА СЪ КОУДЪТЬ ^{24:35} НЕ БО И ЗЕМЛА·МИМО ИДЕТЬ·А СЛОВЕСА М ОЧЪ НЕ МИМОИДЪТЬ· ВЪ СТОРКЪ·СТИ ВЕЛИКЕ НЪ·</p>	
20	<p>^{24:36} СЪ ДНИ ТОМЪ И О ГОДИНЪ ТЪОИ НИКТО</p>	

Grig. 2b	Mt 24:41–49	
5	<p>а дрѣвѣ оставѣла еть се ^{24:41} двѣ мелѣщѣ и въ жръвѣнахъ·е дина·поемьлет</p>	<p>сѣки придетъ ^{24:45} кто ѣво ееть вѣрѣни ра вѣ·и мѣдѣри егоже поставить гѣ его</p>
10	<p>къ се а дрѣвѣ оста вляеть се· ^{24:42} вѣдит е ѣво ѣво не вѣс те въ кою годин ѣ въ вашъ придетъ</p>	<p>надѣ домолю свои мѣ·да дастъ имъ в ъ вѣрѣме пищѣ ихъ· ^{24:46} Блажнѣ рабѣ тѣ е гоже пришѣ гнѣ с</p>
15	<p>къ ^{24:43} се же видите ѣ ко аще би вѣдѣла въ гнѣ храма·въ к ою стѣражѣ тат въ придетъ·вѣдѣла</p>	<p>вон·обрѣщеть и такъ ворещѣ· ^{24:47} дѣн въ глаю вамъ·ѣво н адѣ вѣѣмъ имѣн немъ своимъ пос</p>
20	<p>ѣво би·и не би ос тавилъ подѣритъ и храма своего· ^{24:44} сего ради вѣдѣтъ е вы готови ѣк</p>	<p>тавить и· ^{24:48} аще ли рѣ тъ зѣлы рабѣ въ срѣ и своемъ·късьни тъ мои гнѣ прит и ^{24:49} и начьнетъ вѣт</p>
	<p>о въ нѣже не мѣн итѣ часѣ снѣ члч</p>	<p>и клеврѣти свое· ѣсти же и пити съ</p>

Giljf. 6a	Mt 24:50–25:8	
5	<p>пиѣницами·^{24:50} приде ть гнѣ раба того· въ днѣ въ нѣже не ча етъ·и въ часъ въ нѣ</p>	<p>ѡихъ и ѣтъ мѡд ѡрихъ·^{25:3} вѣи во при емъше свѣтилиъ</p>
10	<p>же не вѣстѣ·^{24:51} и прот ешетъ и польма·и ч естъ его съ ѡпокри ти положить·тоу вѣдетъ пѣлачъ и ск</p>	<p>нѣки свое·не възє ше олѣѣ съ сово ю·^{25:4} а мѡдѣриє при емъше олѣи·въ съ</p>
15	<p>ръжътъ зѡвомъ· въ петъкъ ·ѡ· не·ѡ̄ м̄ ^{25:1} рѣ̄ гѣ̄ притъчю· сию ѡпово би се црѣство</p>	<p>свѣтилиъники св оими·^{25:5} къснєщѣ ж є женихѣ·възд· рѣмаше се все и съ пахѣ·^{25:6} полѡноци ж</p>
20	<p>небсное·десе ти дѣвъ·єже пр немъше свѣтила ѣники свое·изи до противѣ жени</p>	<p>є ѡпѣль въ̄ се жен ихъ гредеть и съх одите въ срѣтен не его^{25:7} тогѡ̄ вѣст аше двѣ̄ те все·ѣ</p>
20	<p>хѣ·и невѣстѣ·^{25:2} пе ть же вѣ̄ ѡ̄ нихъ в</p>	<p>красише свѣтили ники свое^{25:8} а вѣ̄ рѣ̄ ше мѡдѣриъ·да</p>

Giljf. 6b	Mt 25:9–18	
5	<p>ДИТЕ И НАМЬ $\bar{\omega}$ ϕ Л'БА ВАШЕГО·'БКО СВ'КТИЛЬНИЦИ НА ШИ $\bar{\gamma}$ГАСАЮТЬ $^{25:9}$ И</p>	<p>АМНЬ $\bar{г}$ЛЮ ВАРЬ· НЕ В'БМЬ ВАСЬ $\bar{\omega}$ К$\bar{\delta}$ Д$\bar{\delta}$ ЕСТЬ· $^{25:13}$ Б'ДДИТЕ· $\bar{\gamma}$КО 'БКО НЕ В'БТЕ</p>
10	<p>$\bar{\phi}$ВЕЩАШЕ ЖЕ М$\bar{\delta}$ Д'РНИ $\bar{г}$ЛЮЩЕ·ЕДА КАКО НЕДОСТА ЕТЬ ВАМЬ И НАМЬ· ИД'БТЕ ЖЕ ПАЧЕ КЬ</p>	<p>ДНЕ И ЧАСА $^{25:14}$ Б'КОЖЕ БО ЧЛОВКЬ $\bar{\omega}$ХОДЕ ПР ИЗВА РАБИ СВОЕ·И ПР'БДАСТЬ ИМЬ ИМ 'БНИЕ СВОЕ· $^{25:15}$ ϕВОМ$\bar{\delta}$</p>
15	<p>ПРОДАЮЩИМЬ И К $\bar{\gamma}$ПИТЕ СЕВ'Б· $^{25:10}$ ИДОУ ЦИМЬ ЖЕ ИМЬ К$\bar{\delta}$П ИТИ·ПРИДЕ ЖЕНИХ Ь·И ГОТОВЫЕ С НИМ</p>	<p>ДАСТЬ ПЕТЬ ТАЛА НЬТЬ·ϕВОМ$\bar{\delta}$ ЖЕ Д ВА·ϕВОМ$\bar{\delta}$ ЖЕ ЕДИН Ь·КОМ$\bar{\delta}$ЖЕ ПР$\bar{\omega}$ТИВ $\bar{\gamma}$СИЛ'Б СВОЕИ·АБИЕ</p>
20	<p>Ь ВЪНИДО·НА БРАК Ь·И ЗАТВОРЕНЬ БЫ ШЕ·Д'ВЕРЬ· $^{25:11}$ ПОСЛ'БД И ЖЕ ПРИД$\bar{\delta}$ ПРОЧЕЕ Д'ВЬ·$\bar{г}$ЛЮЩЕ·ГИ ГИ</p>	<p>$\bar{\phi}$ИДЕ· $^{25:16}$ $\bar{\delta}$Ш'ШЕ ПРИЕМ Ь·Е·ТАЛАНТЬ·Д'Б ЛА ϕ НИХЬ ПРИОБР 'БТЕ ДР'ВГОЮ ·Е· ТА ЛАНТЬ· $^{25:17}$ ТАКОЖЕ</p>
	<p>$\bar{\omega}$ВР'ЗИ НА·МЬ· $^{25:12}$ ϕН Ь ЖЕ $\bar{\omega}$ВЕЩАВЬ $\bar{\phi}$</p>	<p>ИЖЕ·В·ПРИОБ'Р'БТ Е Д'Р'ВГА'Б ·В· $^{25:18}$ А ПРИЕ</p>

Giljf. 2b	Iv 8:24–33	
5	<p>НЕ ЕМЬЛЕТЕ·ѢКО· АЗЪ ЕСЬМЬ·ѢМЬРЕТ Е ВЪ ГРѢСѢХЪ ВАШИ ХЪ ^{8:25} ГЛАХЪ ЖЕ ЕМЪ Т</p>	<p>ЖЕ·НАЪЧИ МЕ ОЦЬ МОИ СИ ГЛЮ ^{8:29} И ПОЛА ВЫ МЕ·СЪ МЬНОЮ· ЕСТЬ НЕ ОСТАВИ М</p>
10	<p>Ы КЪТО ЕСИ: И РЕ ИМ Ъ ИСЬ·НАЧЕТЬКЪ ѢК О ГЛЮ ВАМЬ· ^{8:26} МЬНО ГО ИМАМЪ О ВАСЪ ГЛАТИ И СЪДИТИ·И</p>	<p>ѢКО АЗЪ ѢГОДНА· ЕМОУ СЪТВОРИХЪ· ВСЕГДА· ^{8:30} СИ ГЛЮЩОУ ЕМОУ·МЬНОЗИ ВЪ</p>
15	<p>Ъ ПОЛАВЫ МЕ ИСТИН ЪНЬ ЕСТЬ·И АЗЪ СЛ ЪШАХЪ·ѠВЪ НЕГО·СИ ГЛЮ ВЪ МѢРѢ ^{8:27} И НЕ Р АЗЪМѢШЕ ѢКО ОЦ</p>	<p>РОВАШЕ ВЪ НЬ ^{8:31} РЕ ГЪ КЪ ВѢРОВАВШИМЬ КЪ НЕМЪ ИЮДѢОМЬ АЩЕ ВЫ ПРѢВЪДЕТ Е ВЪ СЪЛОВЕСИ МОЕ</p>
20	<p>А ИМЪ ГЛАШЕ ^{8:28} РЕ ИМ Ъ ИСЬ ЕГДА ВЪЗЪНЕСЕ ТЕ·СНА ЧЛОВѢЧЬС КАГО·ТОГАДА РАЗЪ МѢТЕ ѢКО АЗЪ ЕС</p>	<p>МЬ ВЪ ИСТИНЪ ѢЧЕН ИЦИ МОИ ВЪДЕТЕ· ^{8:32} И РАЗЪМѢТЕ ИСТИ НЪ ИСТИНА СЪВОВО ДИТЬ ВЫ ^{8:33} ѠВЕЩАШ</p>
20	<p>МЬ·И О СЕБѢ НИЧЕСО ЖЕ НЕ ТЪВОРЪ·НЬ ѢК</p>	<p>Е ЕМЪ ИЮДѢИ·СѢМ Е АВЪРАМЬЛЕ ЕСМЫ·</p>

Giljf. 3a	Iv 8:34–41	
5	<p>и никомѣже не раб отахомь николиж е·како ты глѣши ѣко свобода вѣде</p>	<p>ь се ѿ васъ ^{8:38} азъ ѣже видѣхъ ѿца моего о глгоу·и вы ѿбо ѣже видѣсте ѿ оца</p>
10	<p>ть· ^{8:34} ѿвѣща имь исъ·амнь аминь глю вамь·ѣко вс ѣки тьворе грѣхъ рабъ есть грѣхъ</p>	<p>а вашего тьворите ^{8:39} ѿвѣщаше емоу и рѣше оца нашъ ав раамъ есть гла имь исъ аще чеда авбра ма висте были·дѣ</p>
15	<p>ѿ ^{8:35} а рабъ не в ѣсть ни прѣбыва еть въ домъ въ вѣк и а снь прѣбываетъ ѿ вѣки· ^{8:36} аще ѿбо снь</p>	<p>ла авраамъла висте творили ^{8:40} ннѣ же иц ете мене ѿбити чл овѣка иже истинъ вамь глахъ·юже слы</p>
20	<p>вы свободить·въ ис тинъ свобода вѣд ете ^{8:37} вѣмь ѣко сѣ ме авраамъла ест е·нь ицете мене·</p>	<p>шахъ ѿ ба сего ав раамъ нѣ сътвори лъ ^{8:41} вы тьворите дѣ ла оца вашего·рѣ</p>
20	<p>ѿбити·ѣко слово мое не влнѣщает</p>	<p>ше же емъ·мы ѿъ л ѿводѣаниѣ нѣсьмо</p>

Giljf. 3b	Iv 8:42–49	
5	<p>ро̀жени еди́нобо· о̀ца има́мь ба́^{8:42} реч е́ имь исъ·аще́ въ ѿ цѣ́ вашь ки́ быль·аѿ</p>	<p>ѣ́ко лъжѣ́ естъ·и ѿ цѣ́ его·^{8:45} азъ же́ зане́ исти́ноу гла́ю не́ е́</p>
10	<p>ви́ли ме́ бы́те азъ во ѿ́ ба́ изидь́ и пр идь́ не ѿ себѣ́ во·пр идь́ нь ть́ ме́ посла· ^{8:43} по чьто́ бесѣ́ды·мо</p>	<p>^{8:46} кьто́ ѿ́ васъ́ о́бъли чае́тъ ме́ ѿ грѣ́сѣ· аще́ ли исти́нꙗ́ гла́ю по чьто́ вы́ не е́мь</p>
15	<p>е́ не разъ́мѣсте́ ѣ́ко не́ можете́ словесе́ мно́го слы́шати^{8:44} в ы́ о̀ца́ ди́вола́ ест е·и похот́и о̀ца́ ва</p>	<p>е́сть ѿ́ ба́ гла́ы бѣ́жи послю́ша е́тъ·се́го ра́ди не́ посла́шае́тъ·ѣ́ко нѣ́сте ѿ́ ба́^{8:48} ѿ́вѣща́</p>
20	<p>ше́го хо́щете́ тьв орити·о́нь·члѣ́ко ѿви́ца бѣ́ искони́ и в ь исти́нѣ́·не́ стои́т ь·ѣ́ко нѣ́ исти́ны в ь немь́ егѡ́́ гла́еть лъ жѣ́ ѿ́ свои́хъ гла́еть</p>	<p>ше́ ню́дѣ́и и рѣ́ше е́мꙗ́ не́ доврѣ́ ли· гла́емь мь́ ѣ́ко сам аринь́ е́си ты́ и бѣ́ са има́ши^{8:49} ѿ́вѣща́ исъ́ азъ́ бѣ́са не́ им амь́ нь чьтѣ́ о̀ца́</p>

Giljf. 4a	Iv 10:19–28	
5	<p>НЬ АЗЪ ПОЛАГАЮ Ж Ѡ СЕВ'Ѣ ОБЛАСТЬ ИМ АМЬ ПАКИ ПРИЕТИ Ю· СИЮ ЗАПОВ'ѢДЬ ПРИ</p>	<p>Ѣ СОЛОМЪНИ· ^{10:24} ѠВИДЪ ЖЕ ИЮД'ѢИ·И ГЛАХЪ ЕМЪ ДОКОЛ'Ѣ ДШЕ НА· ШЕ ВЪЗЪЕМЬЛЕШИ·И</p>
10	<p>ЕХЪ ѠЦА МОЕГО ^{10:19} РАС ПРА ЖЕ ПАКИ ВЪИ ВЪ И ЮД'ѢИХЪ ЗА СЪЛОВЕСА СИ· ^{10:20} ГЛАХЪ ЖЕ МЬНО</p>	<p>АЩЕ ТЫ ЕСИ ХЪ РЪЦИ НАМЬ НЕ ѠВИНДЕ СЕ ^{10:25} ѠВЕЩА ИМЬ ИСЪ·Р'ѢХ Ь ВАМЬ И НЕ В'ѢРЪТЕ· Д'ѢЛА·ѢЖЕ·АЗЪ ТЬВО</p>
15	<p>АТЬ И НЕИСЪТОВЬ ЕСТЬ ЧЬТО ЕГО ПО СЛЪШАЕТЕ· ^{10:21} ИНИ ГЛА ХОУ СИ ГЛИ НЕ СЪТЬ· В'ѢСЪНЮЩАГО СЕ·</p>	<p>РЪ ВЪ ИМЕ ѠЦА МОЕГ Ѡ ДА СЕ'ѢДИТЕЛЬЮТЬ Ѡ МЬН'Ѣ ^{10:26} НЬ ВЪИ НЕ В'ѢРЪ ЕТЕ·И'ѢСТЕ ВО Ѡ ѠВ ЬЦЬ МОИХЪ 'ѢКО·ѢК</p>
20	<p>ЕДА В'ѢСЪ МОЖЕТЬ· СЪЛ'ѢПОМЬ ѠЧИ Ѡ ВЪР'ѢСТИ· ^{10:22} БЫШЕ ЖЕ ТОГДА ЕДИНЬКЕНИѢ В ЕРЛИМ'ѢХЪ·И ЗИМ</p>	<p>ОЖЕ Р'ѢХЪ ВАМЬ ^{10:27} ѠВЪЦ Е МОЕ ГЛА МОЕГО СЛ ЮЩАЮТЬ·И АЗЪ ЗЪНА Ю Е И ПО МЬН'Ѣ ГРЕД ЪТЬ ^{10:28} И АЗЪ ЖИВОТЬ В'Ѣ</p>
20	<p>А В'Ѣ· ^{10:23} И ХОЖАШЕ ИСЪ ВЪ ЦР'ѢВЕ ВЪ ПРИТВОР</p>	<p>ЧЬНИ ДАЮ ИМЬ·НЕ П ОГНЬВЪНЪТЬ Ѡ В'ѢКИ·</p>

Giljf. 4b	Iv 10:29–38	
5	<p>И НЕ ВЪСЪХИТИТЬ И ХЪ НИКЪТОЖЕ ѿ рѣ КИ МОЕ. 10:29 ѿЦѢ МОИ ИЖЕ ДАСТЬ МЪНѢ БОЛИ ВЪСѢХЪ·ЕСТЬ</p>	<p>ЕЩЕМЪ НА ТЕ НЪ Ѡ ЛАСВИМИИ·ѢКО Т Ы ТЪВОРИШИ СЕ ЧЛѢ КЪ БЪ 10:34 ѠВЕЩА ИМЪ</p>
10	<p>И НИКЪТОЖЕ НЕ МО ЖЕТЬ ВЪСЪХИТИТИ ИХЪ ѿ рѣКИ ѠЦА М ОЕГО. 10:30 АЗЪ И ѠЦЪ ЕДИ НО ЕСВѢ. 10:31 ВЪЗЕСЕ ЖЕ</p>	<p>ИСЪ НѢСТЬ ЛИ НАПИ САНО ВЪ ЗАКОНѢ·ВА ШЕМЪ·ѢКО АЗЪ РѢ ХЪ ВЪЗИ ЕСТЬ 10:35 АЩЕ ѠНЪ РѢ БГИ КЪ НИМ</p>
15	<p>НО ЕСВѢ. 10:31 ВЪЗЕСЕ ЖЕ ПАКИ КАМЕНИЕ·НИО ДѢИ·ДА И ПОВИНО. 10:32 ѿ ВЕЩА ИМЪ ИСЪ МЪ НОГА ДѢЛА ДОВЬРАѢ</p>	<p>БЖЕ БЪ СЛОВО БЖИ Е·И НЕ МОГЪТЬ СЕ КЪ НИГИ РАЗОРТИ· 10:36 ЕГОЖЕ·ѠЦЪ СТИ И П ОСЛА ВЪ МИРѢ·ВЪ ГЛ</p>
20	<p>ВИДѢХЪ ВАМЪ· ѠЦА МОЕГО ЗА КОЕ ИХЪ· ДѢЛО КАМЕНИЕ НА МЕ МЕЩЕТЕ. 10:33 ѿВЕ ЩАЩЕ ЕМЪ НИОДѢИ</p>	<p>ЕТЕ ѢКО ѢЛАСВИМА ѢШИ·ЗАНЕ РѢХЪ· ѢКО СНЪ БЖИ ЕСМ Ъ. 10:37 АЩЕ НЕ ТЪВОРОУ ДѢЛЪ ѠЦА МОЕГО·</p>
20	<p>ГЛОУЩЕ·Ѡ ДОВЬРѢ Д ѢЛѢ КАМЕНИѢ НЕ М</p>	<p>НЕ ЕМЪЛЕТЕ МИ ВѢ РИ. 10:38 АЩЕ ЛИ ТЪВОРЪ</p>

Giljf. 5b	Iv 11:5–14	
5	<p>БЖИ ДА ПРОСЛАВИ ТЪ СЕ СНЬ БЖИ Ю· 11:5 ЛЪБЛАШЕ ЖЕ ИСЬ МА РЪТЪ И СЕСТЪРЪ Е И ЛАЗАРЬ· 11:6 ЕГДА ШЪЛ</p>	<p>ВЪ ДНЕ НЕ ПОТЪКЪ НЕТЪ СЕ·ЪКО СВЪК ТЪ МИРА СЕГО ВИ ДИТЬ· 11:10 АЩЕ ЛИ КТО ХОДИТЬ НОЩНО·</p>
10	<p>ЫША ЪКО БОЛИТЬ ТОГДА ПРЪВЪИ НА Н ЕМЪЖЕ ВЪ МЪСТЪ ДВА ДНИ 11:7 ПО ТОМЪ ГЛА ШЧЕНИКОМЪ</p>	<p>ПОТЪКЪНЕТЪ СЕ· ЪКО НЪ СВЪТА О НЕМЪ· 11:11 СЪ РЪИ ПО СЕ МЪ ГЛА ИМЪ ЛАЗА РЪ ДРОГЪ НАШЪ ШП</p>
15	<p>ИДЪМЪ ВЪ ИЮДЪЮ ПАКИ· 11:8 ГЛАШЕ ЕМЪ ШЧЕНИЦИ ЕГО·РАВ И ННЪ ИСКАХОУ Т ЕВЕ ИЮДЪИ КАМЕ</p>	<p>Е·НЪ ИДЪ ДА ВЪЗЪДЪ ЖДЪ И· 11:12 РЪШЕ ЖЕ Ш ЧЕНИЦИ ЕГО ГИ АЩ Е ШПЕ НЪ ИДЪ ДА ВЪ ШВЪЖОУ И СПСЕНЪ</p>
20	<p>НИЕМЪ ПОВИТИ·ПА КИ ЛИ ТАМО ИДЕШИ 11:9 ШЪВЕЩА ИСЬ НЕ Д ВЪЪ ЛИ НА ДЕСЕТЕ Г ОДИНЪ ЕСТА ВЪ ДНИ АЩЕ КЪТО ХОДИТЬ·</p>	<p>БЪДЕТЬ· 11:13 ИСЬ ЖЕ РЪ О СЪМРЪТИ ЕГО·О НИ ЖЕ МЪНЪВЪШЕ ЪКО О ШЪПЕНИ С НА ГЛЕТЪ· 11:14 ТОГДА РЪ ИМЪ ИСЬ НЕ ОБ</p>

Summary

Mehmed KARDAŠ, Erma RAMIĆ-KUNIĆ

THE GLIGOROVICH-GILFERDING FRAGMENTS OF THE GOSPEL – A
GRAPHOLOGICAL, LINGUISTIC, AND TEXTOLOGICAL DESCRIPTION

The Gligorovich-Gilferding Fragments of the Gospel (Glig-Gilf) are the oldest preserved fragment manuscript of Bosnian Church Slavonic literacy, most likely written in the late 13th century. This research aims to provide a more complete graphological, linguistic, and textological description of Glig-Gilf. Accordingly, it comments on the most important graphological and linguistic features; it also attempts to identify intermediaries from which the Glig-Gilf fragment was transcribed, as well as the text's filial relationship towards other Bosnian Gospel texts. In terms of textology, it is compared with canonical, Bosnian, Serbian, Croatian Glagolitic, Bulgarian, Macedonian, and Russian Church Slavonic texts. The paper also provides a transcript of the text of the Glig-Gilf fragments.

Key words: Gligorovich-Gilferding fragments, gospel, apraxos, Bosnian Mediaeval literacy.

Mehmed KARDAŠ
Faculty of Philosophy, University in Sarajevo
Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
mehmed.kardas@ff.unsa.ba

Erma RAMIĆ-KUNIĆ
Language Institute, University in Sarajevo
Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
erma.ramic.kunic@izj.unsa.ba